

DOI: 10.18318/pl.2026.2.18

MAGDALENA KINGA GÓRSKA Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa

RECEPCJA EMBLEMATYKI W PERSPEKTYWIE TEKSTOLOGICZNEJ

Radosław Grześkowiak, A GUIDE TO THE HEAVENS. THE LITERARY RECEPTION OF HERMAN HUGO'S „PIA DESIDERIA” IN THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH. [Translated by Józef Jaskulski]. Leiden-Boston (2023). „Brill”, s. 146 + 12 wklejek ilustr. „Early Modern Cultures of the Younger Europe”. Editors-in-Chief: Mirosława Hanusiewicz-Lavallee, Robert A. Maryks, Katarzyna Meller, Piotr Urbański. Editorial Board: Giovanna Brogi [i in.].

Za sprawą wieloletnich studiów Pauliny Buchwald-Pelcowej i Janusza Pelca (wyniki ich prac upowszechniono także w języku angielskim)¹ temat emblematyki jest

¹ Zob. P. Buchwald-Pelcowa: *Emblematics in Polish Jesuit Colleges*. W zb.: *Fourth International Emblem Conference, K. U. Leuven, 18–23 August 1996. Abstracts*. Leuven 1996, s. 25–26; *The Typology of Polish Emblem Books in the 16th–18th Centuries*. W zb.: *Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi*. Red. I. Opacki, A. Wilkoń, J. Żurawska. Katowice

nieobcy polskim badaczom, choć poza wąskim kręgiem studiów z literatury dawnej rzadko stawał się pierwszoplanowym zagadnieniem monografii i artykułów naukowych. Dzięki garstce specjalistów literatura przedmiotu jawi się obecnie jako ważna, również na tle dokonań zachodniej Europy. Polskie rozprawy z zakresu emblematyki okazują się znaczącym punktem odniesienia w studiach nad kulturą symboliczną ośrodków hanzeatyckich i wschodniej Europy. Przypomnę, że opublikowano niedawno *Emblematy (Emblematum liber)* Andrei Alciatiego², kilka polskich zbiorów emblematicznych³ oraz edycji i opracowań dotyczących kształtowania się mody na *emblemata* w kulturze staropolskiej⁴. Na uwagę zasługują też wydane po polsku pisma zaliczane do protoemblematyki (*proto-emblematics*) lub stanowiące istotne źródło gatunku *emblema*⁵. Podobnie jak zagraniczne edycje fototypiczne i krytyczne, upowszechniły pogłębioną znajomość emblematyki, wynikającą z badań szczegółowych podejmowanych po 2000 roku. Prace proveniencyjne i wydawnicze były także przyczynkiem do istotnych odkryć, uzupełniających bibliografię przygotowaną przez Buchwald-Pelcową⁶. Więcej dziś wiadomo o emblematyce

1997, s. 92–99. – J. Pelc, *The Emblem in Poland*. W zb.: *Companion to Emblem Studies*. Ed. P. M. Daly. New York 2008, s. 291–307.

² A. Alciato, *Emblematy*. Wyd., przeł. B. Czarski. Przedm. R. Krzywy. Warszawa 2021. Niniejszy tekst został złożony do druku w lipcu 2024.

³ Zob. M. Miellesko, *Emblematy*. Wyd., oprac. R. Grześkowiak, J. Niedźwiedź. Red. nauk. D. Chemperek. Warszawa 2010. – A. M. Fredro, *Scriptorum seu Togae et belli notationum fragmenta. Accesserunt „Peristromata Regum Symbolis expressa” / Fragmenty pism, czyli Uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo „Królewskie kobierce symbolicznie odtworzone”*. Przeł. J. Chmielewska, B. Bednarek. Wstęp, przypisy M. Tracz-Tryniecki. Warszawa–Łódź 2014. – B. Chmielowski, *Nowe Ateny. Umbry objaśnione*. Oprac. J. Krocza, J. Sokolski. Wstęp J. Sokolski. Wrocław 2015. – M. Hińcza, *Płeszy aniołów Jezusowi narodzonemu, naświętszego krzyża tańce*. Wyd. A. Bielak. Warszawa 2019. BPS 51. – R. Grześkowiak, J. Gwioździk, A. Nowicka-Struska, *Karmelitańskie adaptacje „Pia desideria” Hermana Hugona z XVII i XVIII w.* Warszawa 2020. – T. Treter, *Symboliczne medytacje nad życiem Chrystusa*. Wstęp, przekł. A. Treter. Warszawa 2020.

⁴ Zob. m.in. Horapollon, *Hieroglify*. Przekł., koment. J. Krocza. Wstęp J. Sokolski. Wrocław 2003. – *Poesis Artificiosa: Between Theory and Practice*. Ed. A. Borysowska, B. Milewska-Ważbińska. Frankfurt am Main 2013. – J. Kiliańczyk-Zięba, *Sygnety drukarskie w Rzeczypospolitej XVI wieku. Źródła ikonograficzne i treści ideowe*. Kraków 2015. – B. Czarski, *Old Polish Stemmata and „Proto-emblems” Prior to the Publishing of „Emblematum Liber” by Alciatus (1531)*. W zb.: *Non-Classical Genres. Theory and Practice*. Ed. J. Krauze-Karpińska, M. Piskała. Warszawa 2022, s. 163–179 (transl. J. Hensel).

⁵ Zob. *Tablica albo Konterfet Cebesa*. Przeł. M. Wirzbięta. Wyd. J. Kiliańczyk-Zięba. Kraków 2011. – *Tablica albo Konterfet Cebesa tebańskiego filozofa, ucznia Sokratesa*. Przeł. M. Wirzbięta. Wyd. J. Sokolski, z dodaniem nowego przekł. grec. oryg. w oprac. A. Pacewicza. Wrocław 2012. – A. Klimkiewicz, *„Hypnerotomachia Poliphili” Francesca Colonna*. Kraków 2015.

⁶ P. Buchwald-Pelcowa, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku. Bibliografia*. [Red. nauk. A. Kawecka-Gryczowa]. Wrocław 1981. Zob. m.in. *Emblematy w ossolińskich zbiorach druków i rękopisów XVI–XVIII w. Katalog wystawy*. Oprac. D. Platt. Wrocław 1995. – J. Liškevičienė, *Vilniaus akademijos spaustuvs leidinių embleminės graviūros kaita XVII amžiuje*. „Acta Academiae Artium Vilnensis” t. 7 (1996), s. 5–96. – B. Czarski, *Stemmata w staropolskich książkach, czyli Rzecz o poezji heraldycznej*. Warszawa 2012. – *In laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa*. Przekł. B. Milewska-Ważbińska. Wstęp, oprac. M. Górka, B. Milewska-Ważbiń-

w kontekście staropolskiej ramy wydawniczej, o gatunkach kunsztownych i o symbolice kompendialnej. Wzrost zainteresowania tym zagadnieniem widoczny jest również w obrębie polskiej historii sztuki, m.in. na skutek renowacji obiektów zabytkowych i odkryć stanowiących ich konsekwencje⁷.

Należyta ocenę walorów poznawczych emblematyki powstałej w I Rzeczypospolitej umożliwiają rozwijane w ramach *emblem studies* wątki lokalne. Szczególnie użyteczne okazują się badania litewskich neolatynistów i historyków sztuki, wnoszące istotny wkład w rozpoznanie recepcji emblematyki w kręgu Akademii Wileńskiej⁸. Polskie i środkowoeuropejskie motywy odnajdywane są także w pracach sławistów oraz historyków sztuki i filologów niderlandzkich związanych z ośrodkiem wrocławskim⁹.

Radosław Grześkowiak ma znaczne zasługi dla wprowadzenia tematyki emblematycznej do nowoczesnej polskiej sztuki edycji. Był autorem lub współautorem

- ska. Warszawa 2016. – A. Nowicka-Struska, *Zabawy pobożno-wesołe warszawskich karmelitanek bosych. Bonawentura od św. Stanisława*, „Emblematy na obraz dziada” – cykl z siedemnastowiecznego rękopisu karmelitańskiego. „Terminus” 2018, z. 4, s. 499–522. – A. Bielański, M. Beba, *Słowo, obraz i dźwięk w „Graduale de sanctis” ze zbiorów krakowskich karmelitów*. Kraków 2022. – A. Bielański, *Meditative Emblems in the Polish-Lithuanian Commonwealth (1570–1775)*. W zb.: *Early Modern Catholicism and the Printed Book. Agents–Networks–Responses*. Ed. J. Kilianczyk-Zięba, M. Komorowska. Leiden–Boston 2024, s. 323–371.
- ⁷ Zob. K. Kolendo-Korczak, *Praecepta politica w toruńskim ratuszu. Niezachowany cykl malarstwa z Sali Rady z 1603 roku i jego europejski kontekst*. Warszawa 2014. – M. K. Górka, *Status teoretyczny emblematu w polskiej dekoracji*. „Terminus” 2021, z. 3, s. 227–258.
- ⁸ Zob. np. E. Patiejūnienė, *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*. Vilnius 1998. – J. Liškevičienė: *Juozapato Kuncevičiaus gyvenimo iliustracijos: pasakojimas ir emblema*. „Acta Academiae Artium Vilnensis” t. 27 (2002), s. 161–176; *Mundus emblematum: XVIIa. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilniaus 2005. – Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos: *Alegorijos (1618) ir Dvinaris (1642)*. Red. J. Liškevičienė. Vilnius 2020. Por. *Glasgow Emblem Studies*. T. 5: *The German–Language Emblem in Its European Context: Exchange and Transmission*. Ed. A. J. Harper, I. Höpel. Glasgow 2000. – É. Knapp, G. Tüskés, *Emblematics in Hungary. A Study of the History of Symbolic Representation in Renaissance and Baroque Literature*. Tübingen 2003. – *Glasgow Emblem Studies*, t. 11: *The Emblem in Scandinavia and the Baltic* (Ed. S. McKeown, M. R. Wade. 2006).
- ⁹ Zob. m.in. S. Kiedroni: *Nederlandse Emblemata in de Bibliotheken van Wrocław*. W zb.: *De steen van Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden*. Opstellen voor prof. dr. Karel Porteman bij zijn emeritaat / *The Stone of Alciato. Literature and Visual Culture in the Low Countries. Essays in Honour of Karel Porteman*. Ed. M. van Vaeck, H. Brems, G. H. M. Claassens. Leuven 2003, s. 1063–1083; *Dawna literatura niderlandzka we Wrocławiu: 1992–2017 / Oudere letterkunde uit de Nederlanden in Wrocław: 1992–2017*. Wrocław 2017. – M. Wiśłocki, *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535–1684*. Szczecin 2005. – W. Kroll: *Wie „übersetzt” man Embleme? Am Beispiel der Emblem- und Emblematikrezeption im Kiever Kulturmodell der Barockzeit*. „Rocznik Komparatystyczny / Komparatistisches Jahrbuch” 2014, s. 197–225; *Zur Poetik des Emblems im Kiever Kulturmodell der Barockzeit. Am Beispiel der Panegyrika von Stefan Jaworski (1658–1722)*. W zb.: *Emblems and Impact. Von Zentrum und Peripherie der Emblematik: Selected Proceedings of the 10th International Conference of the Society for Emblem Studies, 27 July – 1 August 2014, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel*. T. 1. Ed. I. Höpel, S. McKeown. Newcastle upon Tyne 2017, s. 577–611; „Poeta laureatus” *Stefan Jaworski i emblematyka*. „Terminus” 2018, z. 2, s. 195–253. – J. Skubisz, *O Kupidynie na łyżwach i nie tylko. Emblematy niderlandzkiego Złotego Wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Wrocław 2021.

kilku krytycznych wydań emblematów, jak również szczegółowych studiów z zakresu *emblemata sacra* i *emblemata amatoria*¹⁰ oraz rozprawy sumującej wyniki badań w kontekście recepcji druków jezuickich¹¹. Grześkowiaka zajmowały w minionych latach także graficzne inspiracje w polskiej literaturze dawnej¹². Dobrze się zatem stało, że jego pracę w dziedzinie *emblem studies* (podsumowującą niejako publikacje z ostatniego czasu) zaliczono do powołanej w 2023 r., skoncentrowanej na badaniach interdyscyplinarnych i studiach komparatystycznych, serii wydawniczej „Early Modern Cultures of the Younger Europe” (pod redakcją M. Hanusiewicz-Lavallee, R. A. Maryksa, K. Meller, P. Urbańskiego).

Recenzowana książka odpowiada najwyższym standardom z zakresu badań emblematycznych i ma wiele do zaoferowania „starszej” Europie. Dzięki przyjętej metodologii, bibliograficznej precyzji zapisów i skrupulatnej analizie źródeł obcych i polskich monografię Grześkowiaka uznać można za wzorcowe zilustrowanie pożytku badań recepcyjnych w dziedzinie *emblem studies*. Praca ta nie dotyczy marginaliów. To ważny głos na rzecz swoistości emblematyki polskiej oraz skuteczności dostosowanych do niej narzędzi naukowych. Autor odsłania schematyzmy funkcjonujące w ramach studiów emblematycznych (zalicza się do nich m.in. obrazowość emblematyki, wyłączną rolę humanizmu w popularyzacji gatunku *emblema* czy wartościujące odniesienia do adaptacji, druku i rękopisu emblematycznego), jak również walory poznawcze staropolskich źródeł dla badań nad tym gatunkiem i cieszącej się coraz większym zainteresowaniem, marginalizowanej do

¹⁰ Zob. Mieleszko, *op. cit.* – R. Grześkowiak: *Emblematyczna „pompa nuptialis”. Zbiory „symboli weselnych” z XVII wieku na tle emblematyki erotycznej i erudycyjnych argumentów oratorskich*. „Terminus” 2012, z. 25, s. 287–334; Anonimowe dzieło emblematyczne na kanwie cyklu rycin „Cor Iesu amanti sacrum” Antona Wierixa z drugiej połowy XVII stulecia. „Pamiętnik Literacki” 2013, z. 3, s. 217–230; „Zwyczajem kawalerów ziemskich postępuje z nią Oblubieniec”. Pierwotna dedykacja „Pobożnych pragnień” Aleksandra Teodora Lackiego jako autorski projekt lektury emblematów Hermana Hugona. Jw., 2015, z. 1, s. 199–227; Kiedy powstały emblematy Zbigniewa Morsztyna? Nowe ustalenia dotyczące datacji zbioru. Jw., 2024, z. 1, s. 246–261. – R. Grześkowiak, J. Niedźwiedź: Nieznane polskie subskrypcje do emblematów Ottona van Veen i Hermana Hugona. Przyczynek do funkcjonowania zachodniej grafiki religijnej w kulturze staropolskiej. „Terminus” 2012, z. 25, s. 47–68; Unknown Polish Subscriptions to the Emblems of Otto van Veen and Herman Hugo: A Study on the Functioning of Western Religious Engravings in the Old-Polish Culture. Jw., zeszyt specjalny nr 1 (2019), s. 1–29. – R. Grześkowiak, P. Hulsboom, *Emblems from the Heart: The Reception of the „Cor Iesu Amanti Sacrum”. Engravings Series in Polish and Netherlandish 17th-Century Manuscripts*. „Werkwinkel” t. 10 (2015), nr 2, s. 131–154. – Grześkowiak, Gwioździk, Nowicka-Struska, *op. cit.*

¹¹ Zob. R. Grześkowiak: „Po różnych królestwach i prowincjach Dusza nabożna szukała kochanka swego”. Stratyfikacja staropolskiej recepcji jezuickich druków emblematycznych na przykładzie „Pia desideria” Hermana Hugona. W zb.: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego*. Red. J. Dąbkowska-Kujko. Warszawa 2016, s. 249–299; Polska recepcja „Pia desideria” Hermana Hugona. Typy odbioru religijnych zbiorów emblematycznych. W: *Dialogi dzieł dawnych. Studia o intertekstualności literatury staropolskiej*. Gdańsk 2018, s. 169–218.

¹² Zob. R. Grześkowiak: *Wiersze na rycinie jako dominanta polskojęzycznej twórczości Symeona z Połocka. Część 1: Od bajki o starcu, chłopcu i ośle do oślej paraboli ludzkiego ciała*. „Pamiętnik Literacki” 2017, z. 3, s. 185–216; *Wiersze na rycinie jako dominanta polskojęzycznej twórczości Symeona z Połocka. Część 2: Czworaki*. Jw., 2020, z. 2, s. 227–258; „Złego sługę malarze tak figurowali”. Źródła wizerunków dobrego i złego sługi oraz dobrej i złej żony z czwartego rozdziału „Żwierzyńca” Mikołaja Reja. „Terminus” 2022, z. 1, s. 1–23.

czwartej ćwierci XX w., emblematyki sakralnej¹³. Uzupełnia stan wiedzy nad spuścizną emblematyczną w rękopisie¹⁴, wskazuje aspekty ponadkonfesyjnej sławy emblematów w typowym dla I Rzeczypospolitej kontekście – z uwzględnieniem Kościoła prawosławnego. Omawia także inne tendencje kulturowe (np. uwarunkowania środowiskowe i lokalne, tradycje i możliwości rynku książki, przyzwyczajenia czy oczekiwania czytelnicze), które nie zostały dostatecznie opisane przez badaczy zachodnioeuropejskich, a które wpłynęły w istotny sposób na bogactwo form emblematów i druków emblematycznych XVI–XVIII wieku¹⁵. Autor przypomina ponadto o odmiennym charakterze recepcji warstwy tekstowej i ilustracyjnej książki emblematycznej, wyświetlając zależności na poziomie różniących się od siebie edycji i naśladownictw oraz rękopisu i druku, przygląda się dawnemu rynkowi wydawniczemu, a także oczekiwaniom czytelników, wykorzystując współczesną wiedzę na temat sztuki książki i drukarstwa. Grześkowiak zwraca uwagę na potencjał analiz tekstologicznych niedostatecznie wykorzystany w *emblem studies*. Recenzowana monografia, opublikowana tuż przed 400 rocznicą ukazania się *Pia desideria emblematis, elegiis et affectibus SS. Patrum illustrata* (Pobożne pragnienia ilustrowane emblematami, elegiami i afektami świętych Ojców)¹⁶, bestselleru niderlandzkiego jezuitę Hermana Hugona (1588–1629), szybko znalazła się w międzynarodowym obiegu naukowym, do czego przyczyniła się wersja cyfrowa książki, dostępna na stronie internetowej wydawnictwa.

Monografia poświęcona została dziesięciu tłumaczeniom i adaptacjom *Pia desideria*, co pozwoliło opisać polski fenomen recepcji na różnych poziomach. Zdaniem Grześkowiaka, „*The popularity of Hugo's volume in the Polish–Lithuanian Commonwealth is a phenomenon that any other emblem book has not matched* [Popularność tomu Hugona w Rzeczypospolitej to zjawisko, które nie dotyczyło żadnej innej książki emblematycznej]” (s. 9). Konstrukcja pracy odzwierciedla specyfikę wydawniczą pierwodruku, kolejnych edycji *Pia desideria* oraz analizowanego materiału polskiego. We wstępie (*Introduction*), w skrótowny sposób informującym o życiu i dorobku Hugona (m.in. nauczyciela w kolegium jezuitów w Antwerpii i prefekta kolegium w Brukseli) oraz o okolicznościach napisania jego dzieła (na podstawie obszernego stanu badań), zwracają uwagę akcenty mające istotne przełożenie na poczytność tytułu. Zalicza się do nich wskazanie roli rycin Boëtiusa à Bolswert (ok. 1585–1633), będących źródłem ponadwyznaniowego i wernakularnego charakteru recepcji druku. Mimo iż do dziś – co podkreśla Grześkowiak – brak edycji krytycznej dzieła Hugona (do dyspozycji uczonych pozostają wersje fototypiczne), badania szczegółowe dotyczące licznych różnojęzycznych przekładów i ada-

¹³ Zob. m.in. G. R. Dimler, *Studies in Jesuit Emblem*. New York 2007. – *Emblemata Sacra. Rhétorique et herméneutique du discours sacré dans la littérature en images / The Rhetoric and Hermeneutics of Illustrated Sacred Discourse*. Ed. R. Dekoninck, A. Guiderdoni-Bruslé. Turnhout 2007. – P. M. Daly, G. R. Dimler, *The Jesuit Emblem in the European Context*. Philadelphia, Pa., 2016.

¹⁴ Zob. *Bibliography of Emblematic Manuscripts*. Ed. S. Sider, B. Obrist. Montreal 1997. – *Glasgow Emblem Studies*, t. 2: *Emblems and the Manuscript Tradition. Including an Edition and Studies of a newly Discovered Manuscript of Poetry by Tristan l'Hermite* (Ed. L. Grove. 1997).

¹⁵ Zob. P. M. Daly, *The Emblem in Early Modern Europe. Contributions to the Theory of the Emblem*. Burlington, Vt., 2014.

¹⁶ H. Hugo, *Pia desideria emblematis, elegiis et affectibus SS. Patrum illustrata*. Antverpiae 1624.

ptacji pozwalają należycie ocenić polskie dokonania. Przyczyniło się do tego także poszerzenie bazy materiałowej, ograniczającej się przez lata do adaptacji *Pia desideria* pióra Zbigniewa Morsztyna (ok. 1627–1689), Aleksandra Teodora Lackiego (1617–1683) i Jana Żaby (1683–1754). Do spisu polskich źródeł dołączono nazwisko jezuity Mikołaja Mieleszki (1607–1667) oraz anonimowe adaptacje karmelitańskie¹⁷. Mimo tak wielu inicjatyw przekładowych nie zrealizowano, niestety, pełnego tłumaczenia dzieła Hugona. Znana jest jednak chronologia popularności tytułu w I Rzeczypospolitej (1657–1671, pierwsza połowa XVIII w.), którą Grześkowiak nie tylko odtworzył, ale też potraktował jako paralelną wobec recepcji artystycznej rycin pochodzących z *Pia desideria* (s. 6).

Wnioski autora omawianej monografii mają podstawę w badaniach szczegółowych. Określając przyjętą dla książki metodologię terminami „*case study* [studium przypadku]” (s. 9) i „*holistic perspective* [perspektywa holistyczna]” (s. 10), Grześkowiak posłużył się dla wyświetlenia mechanizmów upowszechniania łacińskiego druku emblematycznego w I Rzeczypospolitej „metodami filologicznymi” („*philological methods*”, s. 9). Cechą charakterystyczną recenzowanej publikacji jest precyzja terminologiczna, która nie należała do najmocniejszych stron polskich opracowań poświęconych emblematyce.

Odsyłając czytelników do tekstu monografii, ograniczę się do wypunktowania wątków, które wydają się najistotniejsze z perspektywy badań emblematycznych. W rozdziale 2, zatytułowanym „*Pia desideria*”: *The Anatomy of Success*, omówiona została problematyka wydawnicza książki Hugona i jej różnojęzycznych edycji. Szczegółowo przedstawiono funkcję frontyspisu i 4-częściową strukturę emblematu („*a biblical quotation [...]; an illustration [...]; an extensive elegy; and excerpts from the works of the doctors of the church, comprising an exegetical commentary on the biblical verse and the issues it addresses* [cytat biblijny <...>; ilustracja <...>; obszerna elegia; i ekscerpty z dzieł Ojców Kościoła, zawierające komentarz egzegetyczny do wersu biblijnego i poruszanego zagadnienia]”, s. 14). Interesująca jest analiza technik i praktyk pisarskich Hugona skoncentrowana na detalach oraz na emblematycznych *partes* z uwzględnieniem tradycji książki humanistycznej i oczekiwań ówczesnych czytelników. Grześkowiak podkreślił m.in. związek konstrukcji zbioru z tradycją duchowości jezuickiej i ze strategiami wydawniczymi. Dokładnie przestudiował rolę cytatów biblijnych i fragmentów egzegetycznych. Zwrócił także uwagę na publikację *Pia desideria* z dwoma różnymi kompletami rycin: Bolswertą i kopii oraz modyfikacji z 1628 roku. W przypadku ilustracji istotny jest wątek adaptacji równie popularnego w I Rzeczypospolitej dzieła Ottona van Veen *Amoris Divini emblemata* (Emblematy Bożej miłości), powstałego na prośbę regentki

¹⁷ Zob. S. Szczęsny, „*Pia desideria*” Hermana Hugona w bibliotece benedyktynów sandomierskich. Nieznany przekład polski. W zb.: *Literatura polskiego baroku w kręgu idei. Referaty z konferencji zorganizowanej przez Katedrę Literatury Staropolskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Kazimierzu nad Wisłą 18–22 X 1993*. Red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz, A. Karpiński. Lublin 1995, s. 161–165. – J. Hałóń, *W poszukiwaniu źródeł inspiracji, czyli o dwóch polskich wersjach „Pia desideria” Hermana Hugona*. „*Roczniki Humanistyczne*” 2002, nr 1, s. 127–160. – Grześkowiak, *Niedźwiedź, Nieznane polskie subskrypcje do emblematów Ottona van Veen i Hermana Hugona*. Por. K. Mrowciewicz, *Wprowadzenie do lektury*. W: A. T. Lacki, *Pobożne pragnienia*. Wyd. K. Mrowciewicz. Warszawa 1997, s. 5–13. BPS 9.

Niderlandów Izabeli Klary Eugenii jako przeciwwaga dla wcześniejszego utworu Vaeniusa na temat miłości świeckiej (*Amorum emblemata* *⟨Emblematy miłości⟩*)¹⁸. Popularność zbiorów emblematycznych, których bohaterami były dusza (*anima*) i wcielenie Bożej miłości (*amor Divinus*) w dziecięcych postaciach, sprawiła, że również ryciny wykonane do *Pia desideria* nawiązały do tego wzorca, mimo iż w elegiach Hugona brak szczegółowych odniesień (s. 13, 19). Zdaniem badacza, ścisła współpraca jezuita z wydawcą miała jednak wpływ na wzmocnioną w tekście relację słowa i obrazu.

Grześkowiak wskazał przyczyny sukcesu tytułu w Europie (za sprawą *emblemata amatoria* i jezuickiej *Ratio studiorum*) oraz jego popularności na obszarze I Rzeczypospolitej, wyprowadzając je z analizy polskich adaptacji, a także inwentarzy bibliotecznych dawnych i współczesnych. Badania umożliwiły stwierdzenie odmienności recepcji w warstwach tekstowej i ilustracyjnej. Innym ciekawym wątkiem pracy jest interpretacja adaptacyjności tytułu z punktu widzenia zadań stawianych przed dewocyjną literaturą katolicką, protestancką i prawosławną, dostarczająca wniosków na temat ponadstanowej i ponadwyznaniowej popularności *Pia desideria*. Omówiono polską specyfikę zakonną recepcji (zwłaszcza jezuicką i karmelitańską) oraz wpisującą się w wernakularne edycje tytułu lekturę kobiecą. Wątkiem godnym upowszechnienia jest wskazanie recepcji dzieła ograniczonej do rycin, co może się stać inspirujące dla studiów dedykowanych emblematyce stosowanej (*„angewandte Emblematik” / „applied emblematics”*).

Zwraca uwagę widoczna na kartach recenzowanej książki intencja odtworzenia konkretnego źródła polskiej adaptacji, z czym wiązała się potrzeba szczegółowego rozpoznania warstw słownej i ilustracyjnej licznych, różniących się od siebie wydań. Nie zawsze było to możliwe, w przypadku źródeł polskich jednak podkreśla się niezwykle istotny (w świetle literatury przedmiotu – nieoczywisty) problem recepcji emblematycznej: posługiwanie się edycjami późniejszymi, wobec pierwszego zmienionymi lub okrojonymi. Na rynek polski i do zbiorów bibliotecznych trafiały najczęściej kolejne wydania zbiorów emblematów, o czym autor opracowania pamiętał, nie przykrajając swych wniosków do *editio princeps*. Wszelkie ustalenia w tym zakresie prezentowane były przez Grześkowiaka z odesłaniem do bibliografii źródeł emblematycznych (m.in. do *The Jesuit Series*, publikacji dostępnej w polskich bibliotekach tylko w wersji cyfrowej)¹⁹. Badacz zwraca uwagę na oczekiwania czytelników polskich tłumaczy i odbiorców, którzy potrafili selekcjonować z wielu edycji lub nawet z jednej książki materiał odpowiadający indywidualnym potrzebom. Studia dedykowane *Pia desideria* umożliwiły określenie różnic w recepcji rozmaitych kręgów odbiorców, z czytelnikami włącznie. Dzieło Hugona zawdzięcza wszak swą popularność w I Rzeczypospolitej nieznaną łaciny kobietom (magnatkom i zakonnicom).

Kolejne rozdziały monografii poświęcone zostały analizie recepcji książki Hugona, ze szczególnym uwzględnieniem ilustracji, elegii i komentarzy. Podkreślić trze-

¹⁸ O. van Veen: *Amorum emblemata*. Antverpiae 1608; *Amoris Divini emblemata*. Antverpiae 1615.

¹⁹ P. M. Daly, G. R. Dimler: *The Jesuit Series*. Cz. 1: A–D. Montreal, Qué. – Kingston, Ont., 1997; cz. 2: D–E (Montreal, Qué. – Kingston, Ont., 2000); cz. 3: F–L (Toronto 2002); cz. 4: L–P (Toronto 2005); cz. 5: P–Z (Toronto 2007). Bibliografia uwzględnia druki polskie.

ba istotne walory poznawcze rozdziału 3 (*Adaptations of „Pia desideria” Based on Its Engravings* *⟨Adaptacje Pia desideria na podstawie rycin⟩*), dotyczącego specyfiki adaptacji omawianego dzieła, opartej na wyjętych z niego rycinach i towarzyszących im wierszach. W tej części opracowania Grześkowiaka odnaleźć można informacje na temat odniesień do grafik w konkretnych przekładach (lub do ich braku w przypadku, gdy pisarz nie miał ich przed oczami!) oraz praktyk mających źródło w talencie, strategiach pisarskich, oczekiwaniach zlecniodawców czy w staropolskiej refleksji symbolicznej. Kapitalne są uwagi o literackich aluzjach do teł ikonów, rzadko interesujących literaturoznawców. Istotne, że szczegółowe analizy na poziomie rycina–tekst pozwoliły m.in. na doprecyzowanie datowania czynności przekładowych. Przypomniane zostały zabiegi Kazimierza Krzysztofa Kłokockiego, kierującego drukarnią w Słucku, związane z uzupełnieniem pracy Morsztyna rycinami (s. 50–51). Jest to znaczące świadectwo dokumentujące świadomość niedostatków polskiego rynku książki w zakresie grafiki, uświadamiające ponadto obcojęzycznemu czytelnikowi uwarunkowania emblematyki tej części Europy. Dodać trzeba, że monografia Grześkowiaka poszerza wiedzę na temat staropolskiej wrażliwości na obraz, m.in. na obrazki dewocyjne (opatrywane inskrypcjami). Autor podejmuje wątek wykorzystywania ikonografii przez spowiedników dworskich w celu pogłębienia życia duchowego kobiet. Metody niezwykle skutecznej, wszak aż dwie adaptacje *Pia desideria* związane są z nazwiskiem siostry Jana III, Katarzyny Radziwiłłowej.

W monografii poświęcono niemało miejsca recepcji artystycznej rycin *Pia desideria* (3.5: *The Artistic Reception of Engravings. A Reconnaissance*). Badania Grześkowiaka nie tylko dowiodły popularności ilustracji książki Hugona (tzn. konkretnych jej wydań), ale niejako określiły potencjalne praktyki literackie, możliwe w innych środowiskach, aniżeli wskazywały rozpoznane rękopisy i edycje. Rekonesans nie miał na celu szczegółowej analizy dekoracji wedle metodologii właściwej źródłom obrazowym, jednak w kilku przypadkach autor skorygował opracowania z zakresu historii sztuki, przedstawiając precyzyjnie edycje, które posłużyły projektodawcom. Z punktu widzenia współczesnych badań emblematycznych niewystarczające jest bowiem porównanie dekoracji z wzorcem graficznym, wyjętym z przypadkowej edycji. Monografista *Pia desideria* zwrócił także uwagę na język inskrypcji i lokalizację emblematów w przestrzeni sakralnej, łącząc pozyskane z analizy dane z wnioskami płynącymi z dawnych strategii czytelniczych, przejawiających się w wyborach przedstawień z konkretnych części dzieła Hugona.

Badacze literatury staropolskiej docenią z pewnością informacje zawarte w rozdziale 4 (*Translations of the „Pia desideria” Elegies* *⟨Tłumaczenia elegii z Pia desideria⟩*), poświęconym polskim przekładom współtworzącym emblematy elegii. Grześkowiak opisał walory literackie podejmowanych prób translatorskich i ich źródeł oraz warsztatowe umiejętności autorów. Przeprowadzona przezeń analiza tekstów okazała się kluczowa również dla precyzyjniejszego datowania przekładów lub dla określenia ich niezależności w ramach poszczególnych edycji (zob. s. 96: informacje dotyczące odmienności tłumaczenia Żaby w edycjach z 1744 i 1754 roku). Aspektem recepcji wartym dostrzeżenia jest zainteresowanie polskich czytelników elegiami pochodzącymi z *Pia desideria* ze względu na gatunek elegijny, nie na emblemat.

Praca Grześkowiaka dowiodła, iż traktowanie obrazu (ikonu) jako najistotniejszej części w konstrukcji emblematu czy akcentowanie wizualności gatunku²⁰ nie zawsze ma potwierdzenie w źródłach. Dotyczy to zwłaszcza rozdziału 5 książki (*Translations and Adaptations of Exegetical Excerpts from „Pia desideria”* *«Tłumaczenia i adaptacje egzegetycznych wypisów z Pia desideria»*). Pośród polskich przekładów i adaptacji książki Hugona znalazły się inicjatywy uwzględniające tradycję egzegezy i pożytek duchowy odbiorców, zatem oczekiwania czytelnicze dalekie od inspiracji renesansowym humanizmem, chętnie akcentowane przez historyków gatunku *emblemata*. Grześkowiak nakreślił zasady recepcji *Pia desideria* w zakonnym obiegu czytelniczym, zmiany lub skróty tekstu, które wynikały z indywidualnych potrzeb zgromadzeń i wspólnot. Nie zapomniał także o artystycznych walorach tłumaczeń, mimo ich podporządkowania praktykom scholastycznym i kierownictwu duchowemu. Przykładowo, w podrozdziale dedykowanym tłumaczeniu Teofili Zadzikowej (5.4: *Teofila Zadzikowa's Adaptation: „Pragnienia Dusze pobożnej”* *«„Desires of a Pious Soul”»* *«Adaptacja Teofili Zadzikowej: Pragnienia Dusze pobożnej»*) odnaleźć można uwagi dotyczące sprawności pisarskiej oraz językowej wyobraźni autorki.

W zamykającym monografię rozdziale szóstym (*Conclusions* *«Podsumowania»*) Grześkowiak zaakcentował znaczenie książki Hugona, przekładające się na sukces wydawniczy tytułu i jezuicką tradycję lektury medytacyjnej. Polskie adaptacje scharakteryzował m.in. pod względem odmiennego modelu czytelniczego, który miał wpływ na wartości artystyczne tłumaczeń. Istotne, że ambicja rodzimych pisarzy skoncentrowana była na uwydatnieniu walorów tekstu oryginalnego w ramach wyznaczonych przez nich samych, co owocowało niekiedy oryginalnym dziełem, innym od książki Hugona. Grześkowiak zwrócił także uwagę na świeckość i romansowość wątków przekładowych występujących w niektórych adaptacjach (wskazywanych niejednokrotnie w kolejnych częściach pracy), mimo unikania przez jezuitę topiki sensualnej (s. 24). Obserwacje na ten temat połączono z fenomenem recepcji kobiecej, wyróżniającej się na tle adaptacji adresowanych do szerszego grona odbiorców. Badacz podkreślił też odmienne zasady funkcjonowania tekstu Hugona w obiegu czytelniczym rękopisów i druków.

Dla studiów dedykowanych konstrukcji *emblemata* niezwykle ważne są wnioski dotyczące zróżnicowanego, selektywnego podejścia pisarzy do poszczególnych fragmentów emblematów z *Pia desideria*. Ustalenia te wskazują nieadekwatność badań przykrajających utwory do schematu *emblemata triplex* (w przypadku *Pia desideria: emblemata quadruplex*). Polscy autorzy nie wydawali się zainteresowani przekładem dzieła w całości. Zagadnienie opóźnienia recepcji w stosunku do pierwodruku również nie dotyczy wyłącznie pracy Hugona.

Reasumując, recenzowana książka godna jest polecenia nie tylko obcojęzycznym czytelnikom. W rozsądnej objętości i w ramach tematycznych, sensownie wyznaczonych przez najnowszą literaturę przedmiotu (*nb.* budzi podziw sprawność autora w dotarciu do przyczynków opublikowanych na różnych kontynentach),

²⁰ Rozwój *emblem studies* wpłynął m.in. na zmianę akcentów w tytułach książek J. Pelca (*Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*. Wrocław 1973; *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*. Kraków 2002).

łączy uniwersalną problematykę z metodologią płynącą z doświadczeń polskiej tekstologii i studiów neolatynistycznych (to obecnie najważniejszy dział w obrębie *emblem studies*). Z pozornie marginalnego tematu recepcji jednego tytułu jezuickiego wyprowadzono historię polskiej emblematyki, przedstawiając ją na tle dziejów polskiej książki, tradycji literackich i czytelnictwa. Na kartach monografii można odnaleźć wartościowe informacje również o polskim panegiryku czy romansie. Zwracają uwagę wzmianki dotyczące autorów staropolskich bardziej znanych slawistom i neolatynistom (np. M. K. Sarbiewski, W. Kochowski), użyteczne w lepszym pozycjonowaniu omawianych wątków w lokalnej historii, przy jednoczesnym wskazaniu polskiej literatury jako autonomicznego wzorca dla Europy Środkowej i Wschodniej, w tym ośrodków prawosławnych.

Istotne, że Grześkowiak umieścił swą pracę w ciągu rozwojowym badań nad emblematyką, przedstawiając zasługi konkretnych uczonych i podnoszone przez nich zagadnienia, które niejako kształtowały polską specyfikę *emblem studies*. Zwróciłabym uwagę także na znaczenie monografii gdańskiego uczonego dla prac nad emblematyką zwaną dawniej „pozaliteracką” (określenia „*außerliterarische Emblematik*” / „*extra-literary emblematics*” uznaje się obecnie za nieadekwatne), którą wyłącza się z badań *stricte* literackich (słusznie), minimalnie wykorzystując wnioski płynące z bardziej rozwiniętych studiów historyków literatury (niesłusznie). Przeprowadzona wzorcowo analiza emblematycznych *partes* umożliwiła dojście do konstatacji dotyczących praktyk kultury literackiej epoki poprzez wskazanie uogólnień występujących w literaturze przedmiotu (m.in. akcentowanie wizualności jako podstawowego wyróżnika gatunku *emblema*), które okaleczają spojrzenie na emblemat i jego funkcje. Ze znanstwem odsłaniającym doskonałą orientację w nowoczesnych publikacjach dedykowanych literaturze emblematycznej, jak również w brakach polskich opracowań w tym zakresie, Grześkowiak naświetla zagadnienia związane niewyłącznie z emblematyką (np. niedostateczne badania nad praktykami modlitewnymi świeckich w epoce wczesnonowożytnej <s. 17>).

Paradoksalnie, w recenzowanej monografii zabrakło wątków oczywistych dla autora. Książka Hugona nie jest typowym drukiem emblematycznym z punktu widzenia twórczości w tej epoce i teorii gatunku. Zapewne wnioski i postulaty Grześkowiaka zyskałyby za sprawą poszerzenia kontekstu porównawczego emblematyki jezuickiej (w tym: teorii obrazu) oraz obrazowej tradycji duchowości karmelitańskiej, wpisującej się w symbolikę scholastyczną, popularną w I Rzeczypospolitej do końca XVIII wieku. Zdecydowanie za mało uwagi poświęcono dawnym praktykom przekładowym, na czym ucierpiał m.in. wątki romansowe polskich adaptacji *Pia desideria*, które bez właściwego tła wydają się przesadnie wyeksponowane w materii teologicznej (6.3.3: *Spiritual Romance* <Romans duchowy>).

Grześkowiak odpowiedzialnie unikał uogólnień, charakteryzując polską literaturę emblematyczną, choć niektóre wnioski zawarte w recenzowanej pracy wymagały obszerniejszego komentarza lub sformułowania zastrzeżeń („*The expansion of emblematic images beyond the confines of prints democratized their accessibility to a far greater extent than before* [Ekspansja obrazów emblematycznych poza granice druku zdemokratyzowała dostępność do nich bardziej niż dawniej]” <s. 74>; „*stemmata remained distinctly closer to the Sarmatian imagination throughout the seventeenth century. As such, one should consider them as a hallmark of*

para-emblematic literary production in the Polish-Lithuanian Commonwealth [stemmaty pozostały wyraźnie bliższe wyobraźni sarmackiej XVII wieku. Z tego powodu można je uważać za wyróżnik twórczości literackiej o charakterze paraemblematycznym w Rzeczypospolitej]” (s. 82)). Ze względu na stan badań przedwczesny wydaje się zdecydowany sąd na temat większej popularności w I Rzeczypospolitej emblematyki sakralnej niż świeckiej („Among Polish readers, religiously themed emblem books were noticeably more popular than humanist collections [Wśród polskich czytelników religijne książki emblematyczne były w sposób zauważalny bardziej popularne niż zbiory humanistyczne]”, s. 9) lub określanie *Pia desideria* mianem najpoczytniejszego emblematycznego druku obcego („Hugo’s volume was indisputably the most popular Western emblem book in the Polish-Lithuanian state [...] [Tom Hugona był bezsprzecznie najbardziej popularną zachodnią książką emblematyczną w państwie polsko-litewskim [...]]”, s. 9). Nie przeprowadzono wszak szczegółowych badań nawet nad polską recepcją *Emblematów* Alciatusa²¹. Znajomość zbiorów obcych (np. książki Diega de Saavedry Fajardo i innych z działu *emblemata politica*) niekoniecznie musiała prowadzić do zatrudnień przekładowych lub ich dotąd nie stwierdzono na skalę obserwowaną w przypadku *Pia desideria*. Przy założeniu dominującej recepcji tego tytułu odnajdywalibyśmy więcej śladów lektury dzieła Hugona w polskiej literaturze emblematycznej, tymczasem jej specyfikę upatruje się w odniesieniach stemmatycznych²².

Trzeba pamiętać, że polskie badania poświęcone źródłom emblematycznym, mimo iż wiele przeanalizowano i napisano, wciąż nie wyszły poza wstępną fazę rozpoznania problemu. Nie powstały nowoczesne monografie najbardziej poczytnych za granicą, polskich druków emblematycznych (autorstwa T. Tretera, A. M. Fredry, S. H. Lubomirskiego). Grześkowiak nawiązał do upowszechnionego przez Pelca stwierdzenia o ekspansji emblematyki w I Rzeczypospolitej (s. 74, 76), jednak recenzowana książka tezę tę nieco podważa, ucząc ostrożności w odnajdywaniu śladów *emblemata* w literaturze i sztuce. W przypadku łączenia dekoracji śląskich i pomorskich z realizacjami z terenu I Rzeczypospolitej postulowałabym w analizie, prócz ostrożności, wprowadzenie informacji na temat odmiennych uwarunkowań emblematyki w niemieckim kręgu językowym (3.5.3: *Decorative Paintings in Neighboring Countries* (Dekoracje malarskie w państwach ościennych)).

Recenzowana monografia przygotowana została do druku bardzo starannie. Dotyczy to także wyboru materiału ilustracyjnego, dobrze prezentującego opisane aspekty polskiej recepcji. Książkę przełożył na angielski Józef Jaskulski (nazwisko tłumacza figuruje jedynie w *Acknowledgements* (Podziękowaniach)) z dbałością

²¹ Zob. R. Grześkowiak, *Związki sygnetów dawnych polskich drukarzy z emblematami Alciatusa*. „Barok” 2007, nr 1, s. 257–277. – Krzywy, przedmowa w: Alciato, *op. cit.*, s. 69. Por. B. Czarski, *Coins of Alciato: Remarks on the Reception of Classical Numismatic Iconography in the 16th-Century Emblem Books*. Transl. P. Wojtas. „Polish Libraries” 2017, s. 89–244.

²² Zob. P. Buchwald-Pelcowa: *Na pograniczu emblematów i stemmatów*. W zb.: *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Nieborów 29 września – 1 października 1977 r.* Red. A. Morawińska. Warszawa 1982, s. 73–95; *Typologia polskich książek emblematycznych*. „Barok” 1996, nr 1, s. 59–75. – Czarski, *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli Rzecz o poezji heraldycznej*. – M. Piśkała, *Polski świat znaków. Studia o herbarzu Szymona Okolskiego*. Warszawa 2017, s. 90–95, 163–172.

o oddanie staropolskiej specyfiki językowej w przekładanych tytułach i cytatach. Szkoda, że redakcja techniczna nie dopilnowała zasad przenoszenia wyrazów (odnotowałam liczne błędy, np. „pres-/ent” <s. 6>, „man-/usript” <s. 17>, „nat-/uralis” <s. 23>, „emblem-/atischen” <s. 27>, „mod-/eled” <s. 64>) i nie zwróciła uwagi na niekonsekwencje zapisów w tekście i indeksie (*Index*) nazw geograficznych oraz ich odpowiedników. W przypadku indeksu zbiorczego (połączono hasła osobowe, nazwy geograficzne i pojęcia) zastanawia intencja wprowadzenia kilku haseł (np. „Europeans”, „Podolians”, „St. Nicholas’ Church <Kowalewo Pomorskie>”) lub użyteczność niektórych rozróżnień (m.in. „Commonwealth, Polish-Lithuanian <Polish-Lithuania state>”; „Poland”; „Poland, Kingdom of”; „Lithuania”; „Lithuania, Grand Duchy of”; „Poland-Lithuania”; „Wesoła <district of Kraków>”; „Europe”; „Europe, Central”). Pominięto przy tym pozycje istotne z punktu widzenia tematyki książki (zamiast hasła „Amor” albo „Love”: *Divine Love*; zamiast kategorii „Language” jedynie podkategorie: „Latin language”, „Polish language”) oraz emblematyczne *partes*. Do indeksu nie dołączono niemieckich (historycznych) nazw geograficznych jako samodzielnych haseł, choć wpisywano je niekiedy przy polskich odpowiednikach. Uwzględnienie streszczenia w języku polskim również nie uchyłiłoby promocyjnym założeniom serii wydawniczej.

Jeśli Radosław Grześkowiak waha się przed publikacją książki w polskiej wersji językowej, pragnę utwierdzić go w tym przekonaniu, postulując jej rozszerzenie w zakresie najważniejszych analiz, polskiej literatury przedmiotu (sensownie okrojonej w przypadku wydania anglojęzycznego) oraz metodologii badań emblematyki staropolskiej. Istotne, aby polskojęzyczni czytelnicy mieli świadomość, że fundamentalne prace Janusza Pelca i Patrycji Buchwald-Pelcowej, pozostając podwalinami nowoczesnych rodzimych prac emblematycznych, domagają się lektury, która uwzględniałaby najnowszy stan badań, i kontynuacji, która wyrastałaby z osiągnięć *emblem studies* i studiów staropolskich. Wspomniana para uczonych zdawała sobie doskonale sprawę z niedostatków dawnych opracowań, śledziła bowiem na bieżąco rozwój badań nad emblematyką, wspierając i inspirując działania przedstawicieli młodszej generacji (także uczonych litewskich). Niechaj książka Grześkowiaka, symbolicznie otwierając nowy etap polskiej refleksji dedykowanej literaturze spod znaku *emblemata*, stanie się twórczym wyzwaniem, przekazując – prócz szacunku dla literaturoznawczej tradycji – spojrzenie na źródła emblematyczne bez kompleksów wobec „starszej” Europy.

Abstract

MAGDALENA KINGA GÓRSKA Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

ORCID: 0000-0001-5026-458X

EMBLEM STUDIES RECEPTION FROM THE TEXTOLOGICAL PERSPECTIVE

The review refers to Radosław Grześkowiak’s study (*A Guide to the Heavens. The Literary Reception of Herman Hugo’s “Pia desideria” in the Polish–Lithuanian Commonwealth*, 2023) on Polish (handwritten, printed and decorative) translations and adaptations of fragments from a Dutch Jesute Herman Hugon’s book *Pia desideria* (1624). The assessment points at, *inter alia*, Radosław Grześkowiak’s observations that broaden the knowledge on emblematic literature in the First Polish Republic and on the methodological assumptions that prove vital to emblem studies.